

Türkçe Emâlî Şerhleri

Yusuf Şevki Yavuz*

Öz

İslam dininin kısa zamanda geniş bir coğrafyaya yayılmasının ardından diğer dinî ve felsefî görüşlerle karşılaşmasının tabii bir sonucu olarak VIII. Yüzyılın başlarından itibaren bu değişik dinî ve felsefî görüşlerle mücadele etmeye başlamıştır. Bilindiği gibi ilk dönemlerde bu fikrî mücadele, Vâsıl b. Atâ'nın (ö. 131/748) öncülüğünde gelişen Mûtezile eliyle gerçekleşmiş ve İslam dininin esaslarını, kökleri Kur'ân'da yer alan aklî delillerle temellendirme faaliyeti ortaya çıkmıştır. Aynı dönemde dinde içtihadı temel bir ilke edinen ve Rey Okulu'nun kurucusu olan İmam Âzam Ebû Hanife (ö. 150/767) de benzer yöntemi kullanarak akaid alanında yeni bir oluşumun temellerini atmıştır. Bu oluşum, daha sonra öğrencilerinin faaliyetleri sayesinde Ehl-i Sünnet Kelam Okulları'ndan birini (diğeri Eş'ârîyye) teşkil etmiş ve aynı ilmi gelenekte yetişen Türk asıllı Semerkant'lı müçtehit âlim Ebû Mansur el-Mâürîdî (ö. 333/944) tarafından sistemleştirilerek Mâtürîdiyye adıyla anılmıştır. Bu mezhebe mensup geç dönem âlimlerden biri olan Siracüddin Ali b. Osman el-Üşî (ö. 575/1179) tarafından 569/1174 yılında yazılan ve altmışaltı beyitten oluşan manzum akaid risalesi bu kelam okula bağlı yörelerde, özellikle Osmanlı Türk âlimleri nezdinde itibar görmüş nadir risalelerdendir. Tebliğimizde onun bu risalesine yapılmış şerheler hakkında kısa bilgiler verdikten sonra bazı değerlendirmeler yapılacaktır. Her beytinin son kelimesi Arapça'daki "lam" harfiyle sona erdiği için bu risâle el-Kasîdetü'l-Lâmîyye veya Türkçe olarak Lâmiyye-i Kelâmîyye adıyla da bilinir. Kütüphanelerde birçok yazma nüshasının bulunmasının yanı sıra âlimler tarafından da şerh edilmesi gördüğü rağbete işaret etmektedir. *Emâlî Şerhlerinin* bir kısmı Arapça, bir kısmı da Türkçe olarak hazırlanmıştır. Tespitlerimize göre *Emâlî*'ye on üç tane Arapça, dokuz tane de Türkçe şerh yapılmıştır. Hazırladığımız bildiri vesilesiyle daha önce literatüre intikal etmeyen yeni bir şerhini tespit ettik, bu da Osmanlı şeyhülislamlarından olan ve Kadızade Ahmet Efendi diye tanınan Ahmet b. Muhammed Emin el-İstanbulî'ye (ö. 988/1580) ait bir şerhtir, adı *Şerh-i Tercüme-i Lâmiyye*'dir. Bildiride hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca Mütercim Âsım Efendi'ye (1235/1819) ait olan bu şerh Osmanlı Padişahı III. Selim'e ithaf edilen en hacimli ve en çok rağbet gören *Merahu'l-meâlî fi şerhi'l-Emâlî* adlı şerh hakkında da bilgi verilmiştir. Son olarak da Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi emekli öğretim üyesi Prof. Dr. Bekir Topaloğlu'nun ilmî bakış açısını yansıttığı ve yeni bir yaklaşımla yaptığı *Emâlî Şerhi* adlı eserde işlenen bilgilere yer verilmiş ve Osmanlı devri âlimlerince yazılan şerhlerle mukayesesi yapılarak kelam ilminin yeniden inşa edilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ali b. Osman el-Üşî, *el-Emâlî*, *Emâlî Şerhleri*.

Амалийдин түрк тилиндеги шархтары

Аннотация

Ислам дини кыска убакыттын ичинде кең аймакка таралып, түрдүү диний жана философиялык түшүнүктөр менен кездешүүнүн натыйжасында, өзгөчө VIII кылымдан тартып диний жана философиялык талаш-тартыштар күчөгөн. Маалым болгондой, алгачкы талаш Васыл бин Атанын (131/748-ж.) башчылыгында мутазила агымы менен пайда болгон жана ислам дининин негиздерин Куранда баяндалган аклий (акылга таянган) далилдердин негизинде тастыктоонун керектиги айтыла башталган. Ошол эле доордо ижтихадды негизги принцип катары карманган рай мектебинин куруучусу Имам Азам Абу Ханифа (дүйнөдөн кайткан жылы 150/767) дагы ошондой эле методду колдонуп, акыйда жаатында жаңы жараянды баштаткан. Бул жараян кийинчирээк анын жолун/методун жолдогон шакирттеринин да чоң салымы менен

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı.

Ахлу сүннөттүн теологиялык системасынын калыптанышына алып барган. Ахлу сүннөттүн теологиялык системасынын бир бутагы самарканддык чыгаан мужтахид Абу Мансур ал-Матуридий (дүйнөдөн кайткан жылы 333/944) тарабынан түптөлсө, экинчиси Абул-Хасан ал-Ашарий тарабынан бекемделген. Мына ошол матуридиянын жолун жолдогон аалымдардын бири Сиражиддин Али бин Осмон ал-Оший (дүйнөдөн кайткан жылы 575/1179) болуп эсептелет. ал-Ошийдин 569/1174-жылы жазган жана 132 саптан турган акыйда/калам жаатындагы эмгеги, өзгөчө Осмон мамлекетинин доорундагы түрк аалымдары тарабынан да абдан бааланган. Биздин бул темадагы докладыбыздын максаты, Осмон ал-Ошийдин Амалий эмгегине жазылган шархтар жөнүндө маалымат бергенден кийин, аларга талдоо жүргүзүү болуп саналат. Ар эки саптын аягы арапча “лам” тамгасы менен аяктагандыгы үчүн, анын бул чыгармасы ал-Касидатул-лаамия, же болбосо түркчө Лаамия-и каламия деп да аталган. Көптөгөн китепканаларда анын кол жазма нускаларынын болгондугу жана бир топ шархтардын жазылгандыгы, эмгектин абдан баалуу экендигин тастыктап турат. Амалий шархтарынын айрымдары арапча, айрымдары болсо түркий тилдерде жазылган. Биздин байкообузга караганда, Амалийге арап тилинде 13, ал эми түркий тилде 9 шарх жазылган. Бул докладда, диний булактарда кездешпеген жаңы шарх нускаларынын бар экендигин да аныктаганыбызды белгилейбиз жана учуру келгенде алар жөнүндө кеңири маалымат берүүгө аракет кылабыз. Алардын бири, Осмон мамлекетиндеги шейхтерден Кадызаада Ахмет Эфенди деген ат менен таанымал болгон Ахмет бин Мухаммед Эмин ал-Истамбулийге (дүйнөдөн кайткан жылы 988/1580ж) таандык Шерхи Тержумеи Лаамие болсо, экинчиси Мутержим Аасымга (дүйнөдөн кайткан жылы 1235/1819) таандык Марахул-маъаали фи шархил-Амали болуп эсептелет. Экинчи шарх, Осмон падышасы III Селимге арналган жана эң көлөмдүү, эң таанымал шархтардын бири. Бул шархтар жөнүндө докладда кеңири маалымат берилет. Ошондой эле Мармара университетинин теология факультетинин көрүнүктүү аалымы Бекир Топалуулунун илимий көз караштарын чагылдырган жана Осмон мамлекетинин доорунда жазылган эмгектер менен салыштырып, калам илимин жаңыдан түптөөнүн керектиги белгиленген Амалий шархы жөнүндө да кеп козголот.

Ачык сөздөр: Али бин Осман аль-Оший, Амалий, Амалийдин шархтары.

Turkish Annotations On *al-Amālī*.

Abstract

After the expansion of the religion of Islam to a vast geography in a short while, as a gradual outcome of its acquaintances with other religions and philosophical views, Islam has begun to contend with these various religions and philosophies since the early 8th century. In the early era, this intellectual contest has been conducted by Mu'tazila, which had developed under the leadership of Vasil b. Ata (d. 131/748). This led to emergence of the activities such as justification of the basic principles of Islam through rational arguments, which are rooted in Qur'an. At the same period, Imam Abu Hanifa (d. 150/767), who is the founder of Ra'y School and also adopted ijtiḥād in the religion as the basic principle, used a similar method and constituted the foundations of a new setting in the field of Aqīdah. Thanks to the later activities of his students, this new setting constituted one of the Ahl-al-Sunnah Kalam Schools (the other is Ash'ariyyah) and it has been systematized by Turkish mujtahid Abu Mansur al-Māturīdī (d. 333/944), who had been nurtured in the same scholarly tradition in Samarkand. This new setting, thereby, had been called as Māturīdiyyah. Sirāj al-Dīn Alī b. Uthmān al-Ūshī (d. 575/1179), who is a late era scholarly member of this sect, wrote an Aqīdah epistle which consists of sixty six couplets in 569/1174 and this had been one of the few respected epistles where Māturīdiyyah followers used to live, particularly among Ottoman Turkish scholars. In this paper, we will shortly introduce the annotations made on this epistle, and then we will evaluate those annotations. Since the last word of each couplet ends with the letter “lam” in Arabic, this epistle is known as *Amālī*, which reads as Eulogium of Lam in Turkish. Apart from the fact that there have been many manuscript

version of this epistle, the fact that it has been annotated by many scholars points out that it attracted quite an interest. *Amālî* Annotations are prepared partly in Arabic and partly in Turkish. We identified thirteen Arabic and nine Turkish annotation on the work titled *Amālî*. We identified one new annotation, which has not been introduced in the literature before, by virtue of the preparation of this paper. This newly-discovered annotation belongs to Ahmet b. Muhammed Emin al-Istanbuli (d. 988/1580), a.k.a Kadizade Ahmet Efendi, who was one of the former Ottoman Shaykh-al-Islam. This annotation is titled as *Şerh-i Tercüme-i Lâmiyye* in Ottoman Turkish (read as Annotation of the Translation of *Amālî*). Further information about this annotation is provided in the presentation. Moreover, an annotation written by Translator Âsım Efendi (1235/1819) provides information about the annotation titled *Merahu'l-meâlî fi şerh al-Amālî* which was dedicated to Ottoman Emperor Selim the Third and attracted great interest as the biggest volumed annotation. Finally, in this paper, we will discuss the information provided in the work titled *Annotations on Amālî*, which reflects the original scholar perspective of Professor Bekir Topaloglu (may he rest in peace). Then, we will compare this annotation with the annotations written by Ottoman era scholars and conclude that kalam discipline needs to be reconstructed.

Keywords: Ali b. Uthmân al-Üşî, *al-Amālî*, Annotations on *al-Amālî*.

İslam dininin kısa zamanda geniş bir coğrafyaya yayılmasının ardından diğer dinî ve felsefî görüşlerle karşılaşmasının tabii bir sonucu olarak VIII. yüzyılın başlarından itibaren bu değişik dinî ve felsefî görüşlerle mücadele etmeye başlamıştır. Bilindiği gibi ilk dönemlerde bu fikrî mücadele, Vâsıl b. Atâ'nın (ö. 131/748) öncülüğünde gelişen Mûtezile eliyle gerçekleşmiş ve İslam dininin esaslarını, kökleri Kur'ân'da yer alan aklî delillerle temellendirme faaliyeti ortaya çıkmıştır ki bilindiği gibi buna kelam ilmi denilmiştir. Aynı dönemde dinde içtihadî temel bir ilke edinen ve Rey Okulu'nun kurucusu olan İmam Âzam Ebû Hanife (ö. 150/767) de benzer yöntemi kullanarak akaid alanında yeni bir oluşumun temellerini atmıştır. Bu oluşum, daha sonra öğrencilerinin faaliyetleri sayesinde Ehl-i Sünnet Kelam Okulları'ndan birini (diğeri Eş'ârîyye) teşkil etmiş ve aynı ilmî gelenekte yetişen Türk asıllı Semerkant'lı müçtehit âlim Ebû Mansur el-Mârûrîdî (ö. 333/944) tarafından sistemleştirilerek Mâtürîdiyye adıyla anılmıştır. Bu mezhebe mensup geç dönem âlimlerinden biri olan ve bugünkü Kırgızistan'ın Oş kentinde yetişen Siracüddin Ali b. Osman el-Üşî'dir (ö. 575/1179). Siracüddin el-Üşî tarafından 569/1174 yılında yazılan ve altmışaltı beyitten oluşan manzum akaid risalesi bu kelam okuluna bağlı yörelerde, özellikle Osmanlı Türk âlimleri nezdinde itibar görmüş nadir risalelerden biridir. Tebliğimizde onun bu risalesine yapılmış şerheler hakkında kısa bilgiler verdikten sonra bazı değerlendirmeler yapılacaktır. Her beytinin son kelimesi Arapça'daki "lam" harfiyle sona erdiği için bu risâle *el-Kasîdetü'l-Lâmiyye* veya Türkçe olarak *Lâmiyye-i Kelâmiyye* adıyla da bilinir. Üşî'nin vefatından kısa bir süre sonra çeşitli âlimlerce şerh edilen bu risalenin Türkçe *Lâmiyye-i Kelâmiyye* diye adlandırılması, yapılan tespitlere göre XVI. asırda buna Türkçe şerh yapan III. Murat dönemi (1574-1595) âlimlerinden Muhammed b. Malkoca'ya ait bir isimlendirmedir¹. Manzum olması itibarıyla kolayca ezberlenebilen bu akaid risalesi medreselerde rağbet görmüş ve asırlarca ders kitabı olarak da okutulmuştur. Kütüphanelerde birçok yazma nüshasının bulunmasının yanı sıra âlimler tarafından da şerh

1 Özervarlı, M. Sait, "el-Emâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, XI, 73.

edilmesi gördüğü bu rağbete işaret etmektedir. *Emâlî Şerhleri*'nin bir kısmı Arapça, bir kısmı da Türkçe olarak hazırlanmıştır.²

Tebliğimizin konusu *Türkçe Emâlî Şerhleri* olmakla birlikte gördüğü ilgiyi yansıtması, yeni bazı şerhlerinin yayınlanması ve bütün şerhlerinin bir arada topluca görülmesini sağlaması bakımından önce *Arapça Emâlî Şerhleri*'ne kısaca temas etmekte yarar vardır. Özellikle Mâtürîdî çevrelerde kabul gören ve müellifin vefatının hemen akabinde itibar görmeye başlayan *Emâlî*'nin başlıca Arapça şerhleri şunlardır:

1. *Nefsü'r-riyâd li-i'dâmi'l-Emrâd.* Halil b. Ala en-Neccarî'ye (ö. 632/1234) ait küçük bir şerhtir. Şerhin Süleymaniye Kütüphanesi'nde iki nüshası bulunmaktadır³.

2. *el-Hidâye mine'l-î'tikâd.* Muhammed b. Ebû Bekir er-Razî'in (ö. 666/1268) yazdığı hacimli bir şerhtir. Şerhin Süleymaniye Kütüphanesi'nde yazma nüshaları mevcuttur⁴.

3. *Dercü'l-meâlî fi şerhi Bedi'l-Emâlî.* İbn Cema'a'ya (ö. 819/1416) ait olan bu şerhin de Süleymaniye Kütüphanesinde yazma nüshaları vardır⁵.

4. *Şerhu Bed'i'l-Emâlî.* Musannifek diye tanınan Alaeddin Ali b. Muhammed el-Bistamî'ye (ö. 875/1470) ait olan şerhin bir yazma nüshası ise Süleymaniye Kütüphanesinde mevcuttur⁶.

5. *Dav'u'l-meâlî fi şerhi Bed'i'l-Emâlî.* Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) yazdığı şerh *el-Emâlî*'nin en meşhur şerhlerinden biri olup çeşitli baskıları bulunmaktadır (İstanbul 1278).

6. *Dav'ü'l-leâlî fi şerhi Bed'i'l-Emâlî.* Ezher şeyhlerinden Ahmed b. Ali es-Sendübî (ö. 1097/1686) tarafından yazılan bu şerhin bir yazması Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi'nde olup değişik adla kayıtlıdır (nr. 696/3)⁷.

7. *Nuhbetü'l-leâlî fi şerhi Bed'i'l-Emâlî.* Muhammed b. Süleyman el-Halebî er-Reyhavî'nin (ö. 1288/1871) yaptığı bu şerh en hacimli olanlarından biridir. Süleymaniye Kütüphanesi'nde bir nüshası bulunmaktadır⁸. Ofset olarak yayımlanmıştır (İstanbul 1407/1986).

8. *Şerhu Bed'i'l-Emâlî.* Şemseddin en-Niksarî'ye ait bir şerhtir⁹.

9. *Şerhu Bed'i'l-Emâlî.* Muhammed b. Ahmed el-Antâkî'ye aittir¹⁰.

10. *Şerhu Bed'i'l-Emâlî.* Radiyyuddin Ebu'l-Kâsım b. Hüseyin el-Bekrî'ye ait bir şerhtir¹¹.

11. *Şerhu Bed'i'l-Emâlî.* Ahmed b. Ömer b. Muhammed Abakandî'ye ait bir diğer şerhtir¹².

2 Emâlî'nin Türkçe tercümelere hakkında bkz. Mevlüt, İlhan, Kaside-i Emâlî'nin Türkçe Tercümelere, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize, 2016.

3 Şehid Ali Paşa, nr. 1704/6 ; Kılıç Ali Paşa, nr. 1027/3.

4 Hasan Hüsnü Paşa, nr. 1195; Laleli, nr.3738; Hafid Efendi, nr. 45 2/20; Murad Buharî, nr. 145/2.

5 Laleli. nr. 3770.

6 Yazma Bağışlar, nr. 336.

7 Yurdağür Metin, *Bibliyografik Bir Kelam Tarihi Denemesi*, İstanbul, 1989, s.45-48.

8 Hacı Mahmud Efendi. nr. 1/384.

9 İzmir, nr. 121.

10 Yazma Bağışlar, nr. 1269/18.

11 Esad Efendi, nr. 3772/3.

12 İbrahim Efendi, nr. 237. Emâlî şerhi yazmaları için ayrıca bk. Mihrişah, nr. 200/13; Fatih, nr. 3012/1.

12. Câmî'u'l-leâlî şerhu Bed'i'l-Emâlî. Lünan'da el-Mahkemetu's-şer'iyye'nin reisliği yapan Muhammed Ahmed Kenan'ın *Emâlî* üzerine yazdığı yeni bir şerhtir (Beyrut 1431/2010).

13. Şerhu Bed'i'l-Emâlî. Maraşlı âlimlerden Abdurrahim b. Ebû Bekir b. Süleyman el-Maraşî'ye aittir. Ahmed Derviş Müezzîn tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır (Kahramanmaraş 1235/2014).

Emâlî'nin Arapça ilk şerhi olan ve Halil en-Neccârî (ö. 632/1234) tarafından yazılan *Nefîsü'r-riyâd li-i'dâmî'l-emrâd* isimli şerhte mevcut bir bilgiyi aktarmak önem arz etmektedir ki o da şudur: Neccârî, bu eserinde Ebû Hanife'ye ilk defa İbnü'n-Nedîm'in (ö. 385) *el-Fihrist*'inde¹³ nispet edilen *el-Fikhu'l-ekber* adlı risaleye atıfta bulunmakta ve görüşlerine dair çeşitli nakiller yapmaktadır. Ancak naklettiği bilgilerin, yine Ebû Hanife'ye atfedilen ve geç dönemlerde *el-Fikhu'l-ebzat* adıyla maruf olan risaledeki bilgilerle örtüşmektedir. Bu da günümüzde Ebû Hanife'ye nispet edilerek yayımlanan *el-Fikhu'l-ebzat*'ın aslında *el-Fikhu'l-ekber* olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Zaten ilk kaynaklarda Ebû Hanife'ye nispet edilen risaleler arasında *el-Fikhu'l-ebzat* adlı bir eser yoktur. Bu isimlendirme geç dönemde Beyazîzade Ahmed Efendi tarafından yapılmış¹⁴ ve daha sonra bu adla yayımlanmıştır. Dolayısıyla asıl *el-Fikhu'l-ekber*'in *el-Fikhu'l-ebzat* olarak isimlendirilen risale olması kuvvetle muhtemeldir. Neccârî'nin *Emâlî* şerhi bu bakımdan önemli ip uçları taşımaktadır. Mâtürîdiyye'nin önemli kelimcilerinden Ebu'l-Muîn en-Nesefî'nin (ö. 508/1114) Ebû Hanife'den naklettiği görüşlerin¹⁵ *el-Fikhu'l-ebzat* olarak adlandırılan risalesinde yer alması da aslında ona nispet edilen asıl *el-Fikhu'l-ekber*'in *el-Fikhu'l-ebzat* diye isimlendirilen risale olduğunu kanıtlayıcıdır. Nitekim Ebu'l-Muîn en-Nesefî bir yerde *el-Fikhu'l-ekber* adını belirterek naklettiği görüşün bugün *el-Fikhu'l-ekber* olarak bilinen risalede değil de *el-Fikhu'l-ebzat*'ta bulunması bunn açık bir delildir¹⁶.

Bu önemli tespiti yaptıktan sonra tebliğimizin ana konusunu oluşturan *Türkçe Emâlî Şerhleri*'ne geçebiliriz. Bilindiği gibi *Emâlî*'nin Arapça şerhlerin ardından XVI. Yüzyıldan itibaren de Türkçe şerhleri yazılmaya başlanmıştır. Tespit edebildiğimiz Türkçe şerhlerinin sayısı on dokuz baliğ olmuştur, bunların isimleri ve yazarları şunlardır:

1. Lâmiyye-i Kelâmiyye Şerhi. İlk Türkçe şerh olarak bilinen bu eser, XVI. Yüzyıl Osmanlı âlimlerinden biri olan Muhammed b. Malkoca'ya aittir. Osmanlı Padişahı III. Murat'a ithaf edilerek yazılmıştır. Süleymaniye Kütüphanesinde bir yazma nüshası vardır (Kemal Edip Kürkcüoğlu nr. 43).

2. Şerh-i Kasîde-i Emâlî. Osmanlı devri âlimlerinden Ahmet b. Mustafa el-Leâlî (ö. 971/1563) tarafından yapılmış ilk şerhlerdendir. Süleymaniye Kütüphanesinde bir yazma nüshası mevcuttur (Fatih nr. 278/2).

13 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. Rıza Teceddüd, s. 256.

14 Beyazîzade Ahmed Efendi, *İşârâtü'l-merâm mini ibârâtü'l-îmâm*, nşr. Yusuf Abdürrezzak, Kahire, 1369/1949, s. 21-22.

15 Ebu'l-Muîn en-Nesefî, *Tebseratü'l-edille*, thk. Muhammed el-Enver Hâmid İsa, el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâs, Kahire, 2011, II, 785; krş. Ebû Hanife, *el-Fikhu'l-ebzat*, Kahire, 1368, s.40-41, 43, 46-47.

16 Ebu'l-Muîn en-Nesefî, *Tebseratü'l-edille*, I, 155.

3. Şerh-i Tercüme-i Lâmiyye. Osmanlı şeyhülislamlarından olan ve Kadızade Ahmet Efendi diye tanınan Ahmet b. Muhammed Emin el-İstanbûlî'ye (ö. 988/1580) ait bir şerhtir. Yazma halindeki bu kitap 178 varaktan oluşan hacme sahiptir. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi 006638 numarada kayıtlıdır. Tespit edebildiğimize göre bu şerh hakkında kaynaklarda herhangi bilgi mevcut olmayıp ilk defa tarafımızdan ilim dünyasına tanıtılmaktadır. Müellif, Siracüddin el-Ûşî'nin geleneğine uymak suretiyle manzum birkaç beyit yazarak eserine başlamış ve daha sonra onu şerh etmiştir.

4. Ravhu'n-nüfûs. Şerh-i Kasîde-i Emâlî. Bu Türkçe Emâlî şerhi Feyzî-i Kefevî diye tanınan ve Halvetiyye tarikatı şeyhlerinden olan Mehmet b. Hacı Haydar'a (ö. 1025/1616) aittir. Bir yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır (Reşit Efendi nr.173/3).

5. Şerh-i Kasîde-i Emâlî. Şeyh Ahmet Karahisarî'ye (ö. ?) ait olan bu şerhin bir yazma nüshası Nuruosmaniye kütüphanesinde mevcuttur (nr. 4973/3).

6. Fevâidü'l-Emâlî ve ferâidü'l-leâlî. Halil b. İsa Akkirmânî'ye (ö. ?) ait olup bir yazma nüshası Nuruosmaniye kütüphanesinde bulunmaktadır (nr. 1601).

7. Şerh-i Kasîde-i Emâlî. Ali b. Mustafa Enderûnî'ye (ö.?) ait olan bu Türkçe şerhin bir yazma nüshası Milli Kütüphanededir (Yazmalar A 1813).

8. Şerh-i Kasîde-i Emâlî. Derûnîzade Mehmet Hulûsî (1167/1753) tarafından böyle bir şerhin yazıldığı nakledilmekle birlikte henüz yazma nüshası bulunamamıştır¹⁷.

9. Leâlî Şerh-i Kasîde-i Emâlî. Kudsî mahlasıyla bilinen Seyyit Muhammed Carullah'a (ö. 1219/1804) ait olan bu şerhin bir yazma nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi nadir eseler bölümünde (nr.5876), ikinci bir yazma nüshası da Millet Kütüphanesi AE Şer'iyye bölümünde (nr.328) bulunmaktadır.

10. Şerh-i Kasîde-i Emâlî, 10. Ömer b. Ali İbrahim Burdurî'ye (ö. ?) ait olan bu şerhin bir yazma nüshası Burdur İl Halk Kütüphanesinde mevcuttur (nr. 486/6).

11. Şerh-i Kasîde-i Emâlî. Mahmut el-Hamidî (ö. ?) adlı müellife ait olan eserin, Süleymaniye Kütüphanesinde bir yazma nüshası vardır (Yazma Bağışlar nr.936).

12. Şerh-i Kasîde-i Emâlî. Köstendilî Şinasi Kadı (ö. ?) adlı bir müellif tarafından yapılan bu8 şerhin de, Süleymaniye Kütüphanesinde bir yazma nüshası mevcuttur (Hacı Mahmut nr. 1430).

13. Merahu'l-meâlî fi şerhi'l-Emâlî. Mütercim Âsım Efendi'ye (1235/1819) ait olan bu şerh, Osmanlı Padişahı III. Selim'e ithaf edilmiş olup hacimli ve çok rağbet gören bir şerhtir. Çeşitli baskıları mevcuttur (İstanbul 1304).

14. Mir'ât-i Akâid. Yenişehir muhacir ahalisinden müddei-i umumi muavini Hüseyin Hüsnü b. Süleyman'ın Ali, el-Kârî (ö. 1014/1605) tarafından **Davu'l-meâlî fi şerhi Bed'i'l-Emâlî** adıyla yapılan Arapça Emâlî şerhinin Türkçe'ye tercümesidir. Mütercim Hüseyin Hüsnü Efendi Emâlî'nin metnini nazım halinde tercüme etmiş ve bazı notlar eklemiştir (İstanbul 1304).

15. Keşfu'l-meâlî şerhu Bed'i'l-Emâlî. Dâmâd-ı Gelenbevî diye tanınan Mehmet Şükrü b. Ahmet Atâ'ya aittir. Âyet ve hadislere başvuruyla beyitler şerh edilmiştir (İstanbul 1291, 1305).

17 Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 66.

16. Kasîde-i Emâlî Tercüme-i Manzûmesi. Mekteb-i Sultânî muallimlerinden Hafız Refi Efendi tarafından yapılan *Emâlî Tercümesinin* kısa bir şerhidir (İstanbul 1302).

17. Akâid-i İslâmiyye-i Câmî Manzûme-i Emâlî Tercemesi. Kızılcahamam'lı müderris ve vaiz Osman Nuri Bilgin tarafından yapılan tercüme ve kısa bir şerhtir (Ankara 1954).

18. Emâlî Şerhi. Ali el-Kârî'ye ait *Dav'u'l-meâlî fi şerhi Bed'i'l-Emâlî* adıyla yapılan Arapça *Emâlî* şerhinin Şahver Çelikoğlu tarafından Türkçe'ye tercüme edilerek ve Mâtüridiyye kaynakları kullanılmak suretiyle klasik usul izlenerek yapılmış üç ciltten oluşan en hacimli şerhtir (İstanbul 2007).

19. Emâlî Şerhi. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi emekli öğretim üyesi Prof. Dr. Bekir Topaloğlu'nun ilmî birikimine bağlı olarak kelimelerin yenilenmesi gerektiğine dikkat çeken yeni bir yaklaşımla yazdığı değerli bir şerhtir.

Yazma bir metin olması itibariyle şeyhülislam **Kadızaade Ahmet Efendi**'ye ait **Şerh-i Tercüme-i Lâmiyye** adlı eseri tanıtmak ve orada verilen dikkat çekici bilgilerden bahsetmek uygun olacaktır. Eserin Kadızaade Ahmet Efendi'ye aidiyeti, hem ilgili yazma metin üzerindeki müellif adından hem de kendisine ait *Ferâidü'l-fevâid fi beyâni'l-akâid* isimli başka bir eserinde metin içinde bizzat müellifin atf yapmasından¹⁸ kesin olarak anlaşılmaktadır. Müellif "kaza"yı şöyle tarif eder: " Bilinmelidir ki Allah ezelde her nesneyi bildi ve olacakların varlığını ve olmayacakların yokluğunu diledi, kaza bundan ibarettir. İnsanlara ait fiillerin iradeye bağlı olarak tercih edilecek olanları bildi ve şöyle hüküm verdi: "Gelecek zamanlarda kullarımdan nice kimseler cüzî iradeleriyle ve zihinsel tercihlerini iman ve itaate sarf edeceklerdir ve ben de iyilikleri ve itaati yaratacağım ve bunlar âhirette rezil olmayıp mutlu zümreden olacaklardır". Ve çok insan da zihinsel tercihleriyle cüzî iradelerini kötülük ve itaatsizliğe sarf edecekler ve ben de kötülükleri ve itaatsizlikleri yaratacağım ve âhirette rezil olup layık oldukları karşılığı bulacaklardır diye hüküm verildi (kaza). Bunda asla bir cebir ve mecburiyet kokusu yoktur. İmam Âzam Ebû Hanife'nin *Fıkh-ı Ekber* isimli kitabında "ketebehu bi'l-vasfi la bi'l-hükmi" buyurmasının mânası budur. Yani bu, filan kimse iradesiyle şöyle yapacak, falan kimse de iradesini falan nesneye sarf edecek diye hüküm verildi ve levh-i mahfuza yazıldı. Hüküm verme yoluyla falan kimse şöyle yapsın, falan nesne şöyle olsun yahut olmasın diye emir ve nehiy yoluyla verilmiş bir hüküm değildir. Ve de ilim maluma uygun olarak vaki olur ve irade ve kudret ve tekvin de ilme uygun olarak tecelli eder. Takdir de varlık ve olayları belirli bir ölçüye göre hükme uygun olarak yaratmaktır, yani her bir zarar ve fayda ve şer, büyük ve küçük, ulvi ve süflî az ve çok, bunların hepsi kaza ve kadere göre vuku bulur¹⁹.

Görüldüğü gibi müellif kazayı ilahî ilimle, kaderi de ilahî kudret ve tekvinle ilişkilendirerek açıklamaktadır. Ancak kaza ve kader konusunda Eş'ârîyye'ye ait açıklama tarzını benimsemiştir. Çünkü kader ve kaza konusunda Mâtüridiyye'ye ait olan açıklama tarzı bunun aksidir, yani Allah'ın varlık ve olayları ezeli ilmiye bilip dilemesi ve yazması kader, yazılanları yaratması ise kazdır²⁰.

18 Ahmed b. Muhammed Emin, *Şerh-i Tercüme-i Lâmiyye*, vr. 157b.

19 Ahmed b. Muhammed Emin, *Şerh-i Tercüme-i Lâmiyye*, vr. 20a-21b.

20 Yusuf Şevki Yavuz, "Kader", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001, XXIV, 58-63.

Hüsün ve kubuh konusunda şeyhülislam Ahmet Efendi şunları belirtmiştir²¹: Hüsün dünyada övgüye ve âhirette sevaba müstahak olmayı gerektiren fiillerin nitelikleridir. Bu anlamda Mâtüridiyye, Eş'ârîyye ve Mûtezile arasında ihtilaf yoktur. Mâtüridiyye nezdinde meşhur olan şudur ki iyi ve kötü fiillerin hepsi akılla bilinir. Yani hepsi akıl ile apaçık bilgilerle yahut delille anlaşılabilir. Hüsün ve kubuh bilfiil idrak edilsin veya edilmesin şeriat bu fiilleri açıklar ve nesne ve olaylar hakkında bunlara göre hükmeder. Zira dinî emir ve yasak gelmezden evvel de bir şey ya iyi veya kötüdür. Bazı Mâtüridiyye âlimlerine göre bazı nesne ve fiillerin iyi veya kötü olmaları akıl ile bilinir, bazıları ise akıl ile bilinmeyip şeriat ile bilinir.

Müellif Ahmet b. Muhammed Emin eserinde Mâtürîdî'ye şöyle bir görüş nispet eder²²: Meleklerin bir grubu vardır ki onlar yemek yer ve içer, erkek ve dişileri vardır, doğarlar ve doğururlar, onların asileri olur, bunlara cin adı verilir, şeytan onların cinsindedir. Şeyh Ebû Mansur Mâtürîdî de bu görüşü tercih etti. Ancak bu konuda eserlerine herhangi bir atıfta bulunmamıştır.

Geleneksel Mâtüridiyye görüşlerini yer yer tekrar eden müellif, Hz. İsa'nın nüzulü hakkında şunları belirtir: İsa aleyhisselamın ahir zamanda gökten inmesi yeni bir peygamber olarak gelmesi anlamında değildir, zira onun peygamberliği öncedir, sonra gökten inip gelecektir, geldiğinde Hz. Muhammed'in şeriatı ile amel edecektir, sonra Deccal'i yok edecektir. Bilinmelidir ki Hz. İsa aleyhisselamın gökten inmesi ve Deccal'in çıkması kıyamet alametlerindedir. Bunlara iman etmek farzdır. Şöyle beyan olunmuştur ki Deccal yetmiş bin Yahudi ile ortaya çıkıp Hz. Mehdi ile savaşır. Sonra Hz. Mehdi Müslüman askerlerle birlikte Deccal tarafından kuşatılmışken Hz. İsa aleyhisselam gökten inip elinde bir süngü tutup onunla Deccal'i öldürür. Şayet süngü ile vurmaya bile Deccal İsa aleyhisselamın korkusuyla tuz gibi erir²³.

Miraç olayında Hz. Peygamber'in uyanıklık halinde bedeniyle Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya vardığı âyetle bilinir. İbn Sa'sa'a'nın rivayetine göre miraç ruh ile gerçekleşti. Bazıları derler ki miraç iki keredir. Biri beden ile Mekke'den göklere ve birisi de Mekke'den Beytülmakdis'e sonra göklere yükselmiştir, meşhur olan budur. Fakat ruhen miraca çıkış çoktur²⁴.

Veli kulların kerametleri dünyada meydana gelir, yani evliyadan keramet yoluyla harikulade olaylar zuhur etmiştir. Velhasıl Ehl-i Sünnet nezdinde velilerin dört şartı vardır: İlki Ehl-i Sünnet'i ayrıntılarıyla bilmek. Nitekim İmam-ı Âzam ve İmam-ı Şafii buyurmuşlardır ki şayet evliya âlimlerden olmazsa hiçbir velinin bulunmaması gerekir. Yani evliyanın ulemadan olması şarttır. İkincisi diğer ilm-i hal bilgilerini ayrıntılarıyla bilmek ve iyi davranışlar sergilemek, üçüncüsü güzel ahlak sahibi olmak, dördüncüsü de kötü ahlaktan kaçınmaktır. Bu şartların tamamı kimde bulunursa ona dinen veli denilir. Eğer biri bulunmazsa ona veli denilemez. Lakin zamanımızda bir güruh cahiller ve müfsitler şeyh

21 Ahmed b. Muhammed Emin, a.g.e., vr. 23b-24b.

22 Ahmed b. Muhammed Emin, a.g.e., vr. 88a.

23 Ahmed b. Muhammed Emin, a.g.e., vr. 90a., 93a, 103a-104a.

24 Ahmed b. Muhammed Emin, a.g.e., vr. 94b-95a.

adiyla velilik iddiasında bulunup türlü bidatler ve batıl inançları öğretilip kendileri sapmakta ve başkalarını da saptırmaktadır²⁵.

İyi ameller imanın bir parçasını oluşturmaz, amel imandan bir parça değildir. Ehl-i Sünnet'in çoğunluğu nezdinde iman Resul-i Kâinat sallallahu aleyhi ve sellem'in Allah tarafında getirdiği bütün aslî ve tâlî hükümleri kalp ile tasdik etmek ve bunu dil ile açıklamaktır. Ebû Mansur el-Mâtürîdî (ö. 333/944) ve Ebu'l-Hasan el-Eş'ârî (ö. 324/935) ve diğer büyük âlimler nezdinde iman ancak tasdik anlamındadır. Amellerin yapılmamasından dolayı kâfir olmak gerekmez. Zina sebebiyle bir kimse hakkında kâfir hükmü verilmez, haksız yere adam öldürmek sebebiyle de kişi kâfir olmaz, ancak bu fiilleri helal kabul etmesi müstesnadır²⁶.

Cennete girişin sebebi iyi ameller değildir, belki sırf imana yakın olmalarına bağlı olarak Hak Teâlâ'nın lütfudur. Kâfirler de inkârlarına bağlı olarak Hak Teâlâ'nın adaletiyle cehenneme girerler²⁷.

Türkçe *Emâlî Şerhleri* hakkında genel bir değerlendirme yapmadan önce Osmanlı'nın son döneminde yazılmış matbu bir örnek olması itibarıyla **Mütercim Âsım Efendi'nin *Merahu'l-meâlî fi şerhi'l-Emâlî*** adlı şerhine de kısaca değinmekte yarar vardır. Mütercim Âsım Efendi eserine Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) *Şerhu'l-Akâid*'inden özetleyerek kelam ilminin ortaya çıkışına yer verdikten sonra, meşhur "yetmiş üç fırka" rivayetini delil kabul ederek Ehl-i Sünnet dışındaki mezhep mensuplarının cehenneme gireceğini belirtir. Fırka-i Nâciye'nin ise Resulullah ve ashabının itikadı üzere olan Eş'ârîler olduğunu ilginç bir şekilde beyan etmesinin ardından Şehristânî'nin (ö. 548/1153) *el-Milel ve'n-nihal*'inden naklederek Fırka-i Hâlike diye isimlendirdiği yetmiş iki fırkanın aslında yedi mezhebin alt kolları olduğunu kabul eder ve her birinin nispet edildiği kurucu ismi kaydeder. Bunların çoğunun ortak noktasını "delâil-i sem'iyeyi kabul etmemek" diye belirleyerek Ehl-i Sünnet'in Ebu'l-Hasan el-Eş'ârî ile Ebû Mansûr el-Mâtürîdî tarafından inşa edildiğini, daha sonra ise Ehl-i Sünnet akaidini muhaliflere karşı İmâmu'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085), Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) gibi Eş'ârî âlimlerin savduğunu söyler. Gerçi Ehl-i Sünnet'i Eş'ârî ve Mâtürîdî'ye tabi olanların teşkil ettiğini söylemekle ve eserinde Mâtürîdiyye'ye ait bazı görüşlere atıfta bulunmakla birlikte Eş'ârîye ile Mâtürîdiyye arasındaki sayıları yetmiş üçe varan ihtilafli meselelerin büyük ölçüde lafzî olduğunu belirtmekten geri kalmaz²⁸. Arıca o şerhi yaparken büyük ölçüde Kadı Beydâvî (ö. 685/1286), Teftâzânî (ö. 792/1390), Seyyid Şerif Cürcânî (ö. 816/1413) gibi müteahhir dönem Eş'ârîye kaynaklarından yararlanır. XVIII-XIX. Yüzyıl âlimlerinden Mütercim Âsım Efendi'nin bu yaklaşımı, aslında akaidde Mâtürîdiyye mezhebine mensup olduğunu beyan eden Osmanlı âlimlerinin bağlı buldukları mezhebin âlimleri yerine, Eş'ârîye kelamcılarını öne çıkardıklarını gösteren açık bir kanıt olarak kabul edilmelidir. Nitekim onun, Mâtürîdiyye adı yerine Hanefiye tabirini kullanması da dikkat çekicidir²⁹.

25 Ahmed b. Muhammed Emin, a.g.e., vr. 104b-105a.

26 Ahmed b. Muhammed Emin, a.g.e., vr. 139b-144a.

27 Ahmed b. Muhammed Emin, a.g.e., vr. 158b-159a.

28 Ahmet Âsım, *Merahu'l-meâlî fi şerhi'l-Emâlî*, Dersaadet Matbaası, İstanbul, 1304, s. 9-15.

29 Ahmet Âsım, a.g.e., s. 161.

Mütercim Ahmet Âsım Efendi eserinde, klasik Ehl-i Sünnet görüşlerini naklederek şerh yapmış, ancak açıklamalarına bazan tasavvufî yorumlar da eklemiştir. Mesela, Tevhit inancını açıklarken birinci mertebesinin “fena fillah” olduğunu belirtir ki bunu “la mevcûde filhakika illellah”, yani gerçekte Allah’tan başka bir mevcut yoktur esasına dayandırır. Oysa kelam kitaplarında böyle bir açıklama yoktur. Maddenin en küçük yapı taşı bir daha bölünemeyen “cüz lâ yetcezza” (cevher-i ferd), yani atomdur. Mütercim Âsım Efendi miracın muhakkik âlimlere göre otuz dört defa vuku bulduğunu, ilkinin vahiy almadan önce ruhen, ikincisinin ise hicretten iki sene sonra Receb ayında bedenen gerçekleştiğini, diğerlerinin ise rüyada olduğunu belirtir ve sahih olduğunu söylediği şöyle bir rivayete de yer verir: Allah Teâlâ bütün peygamberleri diriltip Beytülmakdis’te toplamış, Cibril-i Emin de ezan okuyup ikamet getirmiş, Hz. Peygamber de onlara namaz kıldırmıştır. Mekke’den Mescid-i Aksa’ya kadar vuku bulan “isrâ” olayını inkâr eden kâfir, göklere yükselişi inkâr eden bidatçi olur³⁰. Müellif, peygamberlerin günah işlemekten korunmalarına (ismet), isabetli bir yaklaşımla şu ilâhî beyanı delil olarak getirir: “Vaktiyle Rabbi, İbrahim’i bazı sözlerle sınavıya da İbrahim onları eksiksiz yerine getirince ‘ben seni insanlara önder yapacağım’ buyurmuştu. İbrahim “soyumdan” da deyince, Rabbi ‘Vâdime zalimler ulaşamaz’ buyurdu”³¹. Zalim iki anlama gelir, bunlardan biri kâfir, diğeri günahkâr anlamıdır. Bu durumda kâfir ve günahkârlardan peygamber seçilmediği açıkça ortaya çıkmış olmaktadır³². Ahmet Âsım Efendi birçok meselede hadisleri delil olarak kullanmasına rağmen Meryem, Âsiye, Umm-i Musa gibi kadınların peygamber olduğuna dair rivayeti sahih değildir diyerek reddeder³³.

Müellif kıyamet alameti olmak üzere Muhammed Mehdi’nin çıkacağını, ardından Deccal’in zuhur edip kırk gün doğuda ve batıda şerri yaydıktan sonra Hz. İsa’nın gökten ineceğini ve Deccal’i öldüreceğini belirtir. Nüzul-i İsa inancına dair olarak da şöyle der: Hz. İsa aleyhisselam yeni şeriat ile gökten inmeyecektir, belki Resûlullah’ın halifesi olacaktır³⁴, o dünyaya inince evlenip çocukları olacak, evliya-i ümmetten olacak, kırk beş sene yaşadıkdan sonra ölecek ve Hz. Peygamber’in kabrine defnedilecek³⁵. Asım Efendi evliyanın kerametlerini bütün Ehl-i Sünnet âlimlerinin kabul ettiğini beyan ederek “ricalülgayb”ın mevcut olduklarının ve sıkıntılı durumdaki insanlara Allah’ın emriyle yardım ettiklerinin meşhur olduğunu savunur³⁶. Özellikle Muhyiddin İbnü’l-Arabî (ö. 638/1240), Abdülkadir-i Geylanî (ö. 561/1165), Mevlana Celaleddin-i Rûmî (ö. 672/1273) gibi hazretlerin söyledikleri sözleri anlamadan onları reddetmenin reva olmadığını savunur³⁷.

Müellif Ahmet Asım Efendi mukallidin imanının geçerli bulunduğunu söylerken, Resûlullah’ın Müslüman olanlardan aklî deliller istememesine dayandırır. Ayrıca ona göre iman Allah’tan getirdiği haberlerde Hz. Muhammed’i tasdik etmek olduğundan, bunu

30 Ahmet Âsım, a.g.e., s. 110-111.

31 el-Bakara, 2/124.

32 Ahmet Âsım, a.g.e., s. 116.

33 Ahmet Âsım, a.g.e., s. 118.

34 Ahmet Âsım, a.g.e., s. 109.

35 Ahmet Âsım, a.g.e., s. 122-124.

36 Ahmet Âsım, a.g.e., s. 126.

37 Ahmet Âsım, a.g.e., s. 126-127.

gerçekleştirdiği takdirde mukallidin imanı sahihtir³⁸. Cennet ve cehennem yaratılmış olup halen mevcuttur. Cennet ve cehennem hiçbir zaman yok olmaz ve içindekiler de başka mekâna asla intikal etmez.³⁹

Tespit edebildiğimize göre *Emâlî* üzerinde en son yazılan şerh Mâtürîdî'nin eserlerini tahkik edip Türkçeye çevrilmesini sağlayan ve Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi kelim anabilim dalını kuran merhum **Prof. Dr. Bekir Topaloğlu**'nun telif ettiği ***Emâlî Şerhi***'dir. Osmanlı dönemi âlimlerince yazılanlarla bir mukayese yapmak, akademisyen bakış açısıyla medrese ulemasının farkını göstermesi bakımından yararlı olacaktır. Bu nedenle *Emâlî*'yi bir müddet kelim derslerinde öğrencilere ezberletip okutan ve kendisi de köken itibarıyla Osmanlı bakiyesi gayr-i resmi medrese mezunu olan bir akademisyenin yaptığı şerhe dair bazı bilgiler vermek gerekmektedir.

Müellif, *Emâlî* beyitlerini şerh ederken ilim hayatı boyunca edindiği kelim kültürüne dayanarak özgün açıklamalar yapmış, genellikle Kur'an ve sahih hadislerle atıfta bulunmuştur. İlâhî sıfatları gruplandırarak özetlemiş, Allah tasavvurunun oluşmasında ve Allah-insan ilişkisinde sıfatların önemli bir yer tuttuğuna dikkat çekmiş, Cenâb-ı Hakk'ın tekvin gibi fiil sıfatlarla bi'l-fiil değil bi'l-kuvve olarak ezelde nitelenmesinin bir problem oluşturmayacağı görüşünü benimsemiştir. O, kaderin insan fiilleriyle ilgili kısmında, ilâhî ilim ve irade çerçevesinde beşerî iradenin de etkili olduğunu söylemiş, beşerî fiillerin ona tanınan hürriyet ve verilen kudretle gerçekleştiğini vurgulamıştır. Atomcu görüşün günümüzde maddenin enerjiye dönüştürülmesi gerçeği karşısında yeniden inşa edilmesi gerektiğini vurgulamış, Allah'a ait olan "nefsî kelim sıfatı"nın peygamberler dâhil olmak üzere hiçbir insan ve melek tarafından idrak edilemeyeceğini belirtmiştir.

Müellifin bundan sonra yaptığı açıklamaları kitaptaki sıraya göre şöylece özetlemek mümkündür: Âdem'in yaratıldığı cennetin âhirette vâdedilen cennet mi yoksa dünyadaki bir ağaçlık bölge mi olduğuna dair tereddütler mevcuttur ve bu konuda vahye dayanan kesin bir beyan yoktur⁴⁰. Cennetin ebediyeti ile ilgili bir tartışma olmadığı halde cehennem azabının ebediyeti âlimler arasında tartışmalıdır. Sonuç olarak cehennem azabı ebedîdir, kâfirler oradan çıkamayacaktır, ancak işkence türünden olan şiddetli azabın sona ereceğini söylemek mümkündür. Bu durumda cehennemdeki insanlar ve cinler kötü şartlar altında refah seviyesi düşük bir hayat sürdürecektir⁴¹. Allah'ın, iyi kullarına kendisini göstermesi lütuf ve kereminin sonucu olarak gerçekleşecektir. Müellif, nübüvvetin gerekliliği konusunu büyük ölçüde Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin görüşlerinden yararlanarak temellendirmiştir. Buna göre nübüvvet sosyolojik ve hukuksal açıdan gereklidir. Bir arada barış içinde yaşamak için insanların otoritesine boyun eğdikleri ve adaletine güvendikleri bir yol göstericiye muhtaçtır, bu da birey, aile ve toplumun mutluluğu için gerekli bilgileri Allah'tan öğrenen ve hemcinslerine öğreten peygamberden başkası olamaz. İnsanın Rabbi ile münasebet kurması ve O'na ibadet etme ihtiyacı kaçınılmazdır, aksi takdirde insanın gönül huzuruna ermesi mümkün olmaz, bir âhiret âleminin var olduğunu bilmeden hayata gelişin ve var oluşun anlamını da kavrayamaz, bu da ancak Allah'tan bilgiler alan

38 Ahmet Âsım, a.g.e., s. 146.

39 Ahmet Âsım, a.g.e., s. 76-80.

40 Bekir Topaloğlu, *Emâlî Şerhi*, Marmara Ün. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 2008, s. 48, 123.

41 Bekir Topaloğlu, a.g.e., s. 49.

peygamber sayesinde bilinir. Hz. Muhammed peygamberlerin sonuncusudur, çünkü nasla sabit olmasının yanı sıra Son Peygamber'in gelişinden sonra günümüze kadar gelip geçen on dört asırlık zaman içinde peygamberlik iddiasında bulunanlar çıkmışsa da bunlar büyük kitleler tarafından ciddiye alınmamış ve benimsenip süreklilik arz etmemiştir. Bu da nübüvvetin Hz. Muhammed'le sona erdiğinin tarihî ve sosyolojik delilini teşkil eder. Getirdiği dinin kitabında bulunan hükümler hakkında, İslam'ın ilk asırlarında olduğu gibi âlimler tarafından yapılacak ilmî çalışma ve yorumlar bütün zamanlarda insanların ihtiyacını karşılayacaktır. Hz. Muhammed'in isrâ ve miracı âlimlerin çoğunluğuna göre ruh-beden şeklinde vuku bulmakla birlikte ikinci bir grup âlime göre ruhen veya rüyada gerçekleşmiştir. İkinci grubun delilini "Sana gösterdiğimiz o rüyayı ve Kur'an'da lanetlenen (cehennemdeki) zakkum ağacını insanları sınamak için gösterdik" mealindeki âyet teşkil eder. Hz. Peygamber'in mucizesi, her zaman aktif olan ve her çağda gönlü ve zihni açık olan insanları etkileyen Kur'an'dır. Duyusal mucizeler ise tarihte kalmıştır⁴².

Müellif Bekir Topaloğlu'nun, daha sonra şerhinde yer verdiği görüşleri şöylece özetlemek mümkündür: Melekler duyu ötesi varlıklar olduğundan sadece peygamberlerce görülür, diğer insanlar tarafından görülemez. Melekler ilâhî irade ile dünya ve âhîret hayatının yürütülmesinde görev ifa eden nurani varlıklardır. Kur'an-ı Kerim'de deccal ile mehdiye dair herhangi bir beyan yoktur. Birçok kişiyi inkâra sevk ettikten sonra Deccal'i, gökten inen Hz. İsa'nın öldüreceğine dair rivayetler vardır, ancak bu rivayetler çelişkilidir. Mehdi rivayetlerini nakleden raviler ise güvenilir değildir. Veli iman, amel-i salih ve takva sahibi olan Allah dostudur. Kimin veli olduğunu Allah bilir, kimse veli olduğunu ileri süremez ve kimsenin de veli olduğu kesin olarak söylenemez. Takva sahibi insanların gördükleri sadık rüyalar Allah'ın lütfu olan keramet olarak düşünülebilir. Veli olduğu zannedilen kişilere atfedilen kerametlere değil ilâhî buyruklara uyup uymadıklarına ve özellikle ölümlerinden sonra manevi bir miras bırakıp bırakmadıklarına bakılır. Müspet etkileriyle kişi hakkında bir tahmin yürütülebilir. Şunu da unutmamak gerekir ki velilik isnat edilen kişiler etrafında, keramet algıları oluşur veya uydurulur. Hak dinin yeterince anlaşılıp benimsemesinin önünde fizikî, sosyolojik ve psikolojik engellerin bulunan fetret ehlinin evrenin kuruluş ve işleyişine bakarak onu yaratan gerçek Tanrı'nın varlığına ulaşması, erdemli davranışları yapması, kötü davranışlardan kaçınması ebedî kurtuluşu için vazgeçilmez bir şarttır. Bunun yanında dünya için gösterdiği kadar gerçekleri araştırmak için de gayret göstermesi gerekir.

İman bir şeyin şöyle veya böyle olduğuna dair zihnin kesin hüküm vermesi, kalbin de bunu onaylamasıdır, bu da tasdikten ibarettir. Buna göre imanın oluşması için kalbin tasdikinden başka bir unsura ihtiyaç yoktur. Nitekim Mâtürîdî, imanı tasdikten ibaret olan "kalbin ameli" kabul edip diğer amellerden ayırır, böylece en büyük ameli gerçekleştirdikten sonra diğer amellerde eksikliğinin bulunmasının onu iman dairesi dışına çıkarmayacağı, yani "mümin ve fakat günahkâr" görüşü, iman- amel ilişkisini en güzel şekilde açıklığa kavuşturmaktadır. Çünkü amel eksikliği her mümin için az ya da çok geçerli bir durumdur.

Dünyada adaletsiz bir atmosferde yaşadığımız herkesçe malumdur. Hak ile batılın, doğru ile yanlışın açık seçik olarak bilineceği, haklı ile haksızın, zalim ile mazlumun, kâfir ile

42 Bekir Topaloğlu, a.g.e., s. 57-69.

müminin, iyi ile kötünün birbirinden ayırt edileceği ve mutlak adaletin tecelli edeceği bir âlemin mevcudiyeti insan vicdanının benimsediği bir zorunluluktur. Bu da âhiret âlemine iman etmeyi ve Allah'ın huzurunda hesap verme bilincine sahip olmayı gerektirir⁴³.

Osmanlı devri âlimleriyle akademisyen bir âlimin Siracüddin el-Üşî'ye ait olan *Emâlî* üzerinden yaptıkları açıklamalar mukayese edilince şu hususları tespit etmek mümkündür:

Osmanlı devri âlimleri itikâdî meseleleri açıklarken beşer tarafından inşa edilmesine rağmen Ehl-i Sünnet mezhebince belirlenen esaslar mutlak doğru kabul edilerek bunlara bağlı kalınmış ve hiçbir şekilde bu görüşlerin eleştirilemeyeceği temel bir ilke olarak kabul edilmiştir. Sahih olup olmadığını incelemeyen “yetmiş üç fırka rivayetlerinin ışığında mezhepleri bu sayıya göre oluşturmaları da böyle bir yaklaşımın neticesi olmalıdır. Diğer taraftan Osmanlı âlimleri Mâtürîdiyye mezhebine bağlı olduklarını belirttikleri halde, daha çok Eş'ârîyye'ye mensup âlimlerin eserleri üzerinden şerh yapmışlardır. Gerek şeyhülislam Kadızade Ahmet Efendi gerekse Mütercim Ahmet Âsım Efendi'nin yaptıkları açıklamalar dikkatle incelenirse bu durum açıkça görülecektir. Ayrıca Fırka-i Nâciye'nin Eş'ârîyye olduğunun beyan edilmesi, Eş'ârîyye etkisini yeterince vuzuha kavuşturucudur. Bekir Topaloğlu tarafından *Emâlî* üzerine yapılan şerhte ise skolastik bakış açısı terk edilmiş, onun yerine itikâdî esaslar âyet ve sahih hadislerin ışığında açıklanmış, maddenin enerjiye dönüştürülmesi gerçeği karşısında kelim kitaplarında yer alan tabiat felsefesine ilişkin konuların yeniden inşa edilmesi gerektiğine dikkat çekilmiş; hadis rivayetlerine dayalı olarak benimsenen “zuhur-i Mehdi” ve nüzûl-i İsa” inancının, bu konudaki rivayetlerin sahih olmaması nedeniyle İslâmî bir temeli bulunmadığı belirtilmiş, böylece Ebû Hanife ve Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin hadis rivayetlerine yaklaşım metodu yeniden gündeme getirilmiş; miracın ruhen vuku bulduğu görüşünün giderek taraftar bulduğuna işaret edilmiş; nübüvvet ve âhiret inancının aklî delillerle temellendirilmesine önem atfedilmiş ve bu meselelerde Mâtürîdî'nin, önemini hâlâ muhafaza eden aklî delillerinden istifade edilmiştir. Çünkü Bekir Topaloğlu'na göre özellikle insanlık için ateizm değil deizm temel problem teşkil eder. Tarihte böyle olduğu gibi günümüzde de insanlar, Sekülerizm'in etkisiyle vahiy kültüründen uzaklaşmış ve ilahî buyruklara itaati terk etmenin bir sonucu olarak bireylerin yanı sıra toplumların da erdemli davranışları sergilemeyi başaramamaktadır. Bunu sağlayacak yegâne kültür nübüvvet kültürü olup bunun da kaynağı, hidâyet yolunu göstermek üzere bir ışık olarak ve aklı tamamlayan bir rahmet olarak gönderilen otantik ilâhî vahiylerden oluşan son kutsal kitap Kur'an-ı Kerim'dir ve onu açıklayan Resûlullah'ın Sahih Sünnet'idir.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Muhammed Emin, *Şerh-i Tercüme-i Lâmiyye*, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, nr. 006638.

Ahmet Âsım, *Merahu'l-meâlî fi şerhi'l-Emâlî*, Dersaadet Matbaası, İstanbul 1304.

Beyazizade Ahmed Efendi, *İşârâtü'l-merâm mini ibârâtü'l-îmâm*, nşr. Yusuf Abdürrezzak, Kahire 1369/1949.
Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333.

43 Bekir Topaloğlu, a.g.e., s. 60-132.

Ebu'l-Muîn en-Neseîî, *Tebsiratü'l-edille*, thk. Muhammed el-Enver Hâmid İsa, el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâs, Kahire 2011.

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. Rıza Teceddüd, Baskı Yeri ve Tarihi yok.

İlhan, Mevlüt, *Kaside-i Emâlî'nin Türkçe Tercümelere*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize, 2016.

Özervarlı, M. Sait, “el-Emali”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, XI.

Topaloğlu, Bekir, *Emâlî Şerhi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2008.

Yurdagür, Metin, *Bibliyografik Bir Kelam Tarihi Denemesi*, İstanbul 1989.

Yusuf Şevki Yavuz, “Kader”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, XXIV.